

Середньовічний горизонт Малокопанського городища

На території Верхнього Потисся відомі десятки городищ різних хронологічних періодів, серед яких окрему групу складають середньовічні опорні пункти. Між собою вони різняться місцезнаходженням, розмірами та структурою.

Незважаючи на важливість городищ для соціально – економічної характеристики епохи, ступінь їх вивченості в більшості випадків недостатній. У зв'язку з цим особливого значення набувають дані, отримані в ході багаторічних досліджень Малої Копані (Виноградівський р-н Закарпатської обл. України), де виявлений значний середньовічний горизонт.

Відкрита пам'ятка наприкінці XIX ст. (Mihalik, 1893). Пізніше, без належної аргументації вона була класифікована як слов'янське городище – сховище XI – XII ст. (Пеняк, 1980, с.76, 146). З 1977 року вивчається експедицією Ужгородського державного (національного) університету під керівництвом В.Г.Котигорошка і на сьогоднішній день з 5 га загальної площі розкопано 1,8 га.

Городище розміщене на краю Хустсько – Рокосівського вулканічного хребта на правому березі р.Тиси. Висота пам'ятки від ґрунту – 80 м. Поселення займає дві верхівки гори і витягнуте з півночі на південь. Значна похилість гори фіксується зі сходу, півдня і південного заходу. Східне підніжжя омивається р.Тисою, південне і південно – західне – низовинні. Враховуючи вищий рівень води в давнину і структуру ґрунту, вірогідно, річка з півдня і південного заходу підступала до підніжжя гори, перетворюючи в важкодоступну і цю ділянку.

Перші сліди життєдіяльності на пам'ятці відносяться до пізнього палеоліту (Ткаченко, 2003, с.64). Другий горизонт заселення визначається епохою пізньої бронзи. Фортифікаційні споруди (система з трьох валів) зведені у I ст. до н.е. даками (рис.1), з якими пов'язаний період тривалого перебування (близько 165 років) і інтенсивної виробничої діяльності мешканців пункту (Котигорошко, 1989, с.21-67).

У середньовічні часи поселена західна частина основного валу з обох боків від входу на городище (кам'яна кладка з андезитових плит на гребені валу). Культурний шар горизонту фіксується на верхівці, на схилах гори і у її південно – західного підніжжя. Найбільша концентрація матеріалу простежується на західній і північній ділянках пам'ятки, відзначається його відсутність, за винятком житла VI - на центральній, південній і східній. Слід зауважити, що південна та східна частини місцезнаходження поки що не досліджувались широкими площами.

Усі відомі на сьогоднішній день об'єкти знаходяться на території всередині основного валу (3 га). Порівняна щільність забудови фіксується на

північному підвищенні центрального городища, де знаходились житла I – V (рис.1). Взагалі, горизонт представляють дев'ять напівземлянок, три будівлі та низка ям, аналіз яких подається нижче.

Житло I. В плані підпрямокутної форми, розміром 3 x 2,5 м. Стінки під легким нахилом до підлоги на 0,3 м заглиблені в материк. Орієнтована споруда за сторонами світу. Вогнище знаходилось в північній частині приміщення, його розміри 1,3 x 1 м, в підлогу заглиблене на 0,1 м (рис.2). Заповнення житла складалось з сильногумусованої землі з фрагментами від чотирьох кружальних горщиків (рис.2, 1-4) і залізного гачка (рис.2, 5).

Житло II. В плані аморфної форми, розміром 4,9 x 1,7 – 2,9 м. Вертикальні стінки на 0,15 м заглиблені в материк. Більшою віссю напівземлянка орієнтована за лінією схід – захід. Вогнище (діаметр 0,8 м) займало центральну частину приміщення, під на 0,1 м заглиблений у підлогу (рис.2). Заповнення житла складала сильногумусована земля з фрагментами кружальної кераміки.

Житло III. В плані квадратної форми, розміром 3,7 x 3,7 м. Стінки вертикальні, на 0,5 м заглиблені в материк. Орієнтована споруда з незначним відхиленням за сторонами світу. Піч – кам'янка, розміром 1,6 x 1,2 м, висотою 0,5 м знаходилась у північній стінки (рис.2). Заповнення житла складалось з сильногумусованої землі з фрагментами від кружального горщика (рис.2, 8), прясельця (рис.2, 6) і уламку залізного цвяха (рис.2, 7).

Житло IV. В плані квадратної форми, розміром 4,3 x 4,3 м. Вертикальні стінки на 0,35 – 0,5 м заглиблені в материк. Кутами споруда орієнтована за сторонами світу. По периметру знаходились шість стовпових ям діаметром 0,35 – 0,65 м, глибиною 0,5 – 0,95 м (дві в кутах, чотири посередній стінок). Піч – кам'янка, розміром 1,1 x 1,3 м, висотою 0,4 м розміщена у східному куті приміщення (рис.3). Заповнення житла складалось з сильногумусованої землі з фрагментами від дев'яти кружальних горщиків (рис.3, 1-7, 9-12) і завушничі з білого металу з відламаним бронзовим кільцем (рис.3, 8).

Житло V. В плані прямокутної форми, розміром 3 x 3,4 м. Стінки вертикальні, на 0,4 м заглиблені в материк. З незначним відхиленням житло орієнтоване за сторонами світу. В кутах, крім правого північного, простежені стовпові ями діаметром 0,2 – 0,36 м, глибиною 0,5 м. Піч – кам'янка овальної форми, висотою 0,2 м знаходилась в центрі приміщення (рис.4). Заповнення житла складалось з сильногумусованої землі з фрагментами від п'яти кружальних горщиків (рис.4, 1-5), серед яких один підлягає реконструкції.

Житло VI. В плані прямокутної форми, розміром 1,8 x 4 м. Стінки вертикальні, на 0,6 м заглиблені в материк. Орієнтація житла за сторонами світу. Піч – кам'янка знаходилась у лівому північному куті приміщення. Її розміри 1,3 x 1,3 м, висота 0,3 м. До інтер'єру також входили дві ями діаметром 0,7 і 0,43 м, глибиною 0,75 м (рис.4). Заповнення житла складалось з сильногумусованої землі. Серед каміння печі знайдений кружальний горщик (рис.4, 6).

Житло VII. В плані прямокутної форми, розміром 3,8 x 3,2 м. Стінки вертикальні, на 0,6 м заглиблені в материк. Орієнтація житла за сторонами

світу. Біля північної, південної і східної стінок зафіксовані стовпові ями. Їх діаметр 0,2 – 0,3 м, глибина 0,1 – 0,2 м від рівня підлоги. Південно – західний кут приміщення займала піч – кам'янка в плані квадратної форми (1 x 1 м), висотою до 0,5 м (рис.4). Заповнення житла складалось з сильногумусованої землі з фрагментами від двох кружальних горщиків (рис.4, 8-9).

Житло VIII в плані підпрямокутної форми, розміром 3,8 x 3,6 м. Стінки під легким нахилом до підлоги заглиблені на 0,4 м. З незначним відхиленням житло орієнтоване за сторонами світу. Піч – кам'янка, розміром 1,6 x 1,45 м, висотою – до 0,3 м, знаходилась в центрі приміщення (рис.5). Заповнення житла складалось з сильногумусованої землі з фрагментами від кружального горщика (рис.5, 1).

Житло IX в плані прямокутної форми, розміром 3,5 x 3,2 м. Стінки вертикальні, на 0,6 м заглиблені в материк. Орієнтація житла за сторонами світу. Біля південної стінки зафіксована плаха. Південно – східний кут приміщення займала піч – кам'янка в плані прямокутної форми (1,5 x 1 м), висотою до 0,5 м. Заповнення житла складалось з глини сірого кольору з фрагментами від трьох кружальних горщиків. Долявка вкрита тонким шаром вугілля.

Господарські будівлі концентрувались біля житла VII (рис.1). Між собою різняться розмірами та конфігурацією.

Будівля 1. В плані підпрямокутної форми, розміром 3,5 x 1,6 – 2,2 м. Стінки під легким нахилом до підлоги заглиблені на 0,3 м. Більшою віссю з незначним відхиленням будівля орієнтована за лінією південь – північ. В її північній частині, на дні, лежала плаха розміром 0,85 x 0,3 x 0,15 м (рис.4). Заповнення будівлі складалось з сильногумусованої землі з фрагментами кружальної кераміки.

Будівля 2. В плані овальної форми, розміром 4,6 x 3,6 м. Стінки під легким нахилом до підлоги на 0,4 м заглиблені в материк. В центральній частині будівлі знаходилось скупчення андезитових плит і каміння (рис.4), долявка вкрита тонким шаром вугілля. Заповнення будівлі складалось з сильногумусованої землі з фрагментами кружального горщика (рис.4, 7).

Будівля 3. В плані овальної форми, розміром 3,8 x 3 м. Стінки під нахилом до підлоги на 0,4 м заглиблені в материк. В західній і південній частині будівлі знаходились скупчення андезитових плит (рис.5). Заповнення будівлі складалось з сильногумусованої землі з фрагментами кружальної кераміки.

Ще одну категорію об'єктів складають ями, дві з яких (перша розміщена під житлом VIII, а друга біля нього) виділяються розмірами і насиченістю заповнення.

Яма 1. Проявилась після розбирання житла на глибині 0,7 м від сучасної поверхні. В плані овальної форми (3 x 2,8 м) з двома виступами, глибиною 0,25 м. Стінки ями, під нахилом до рівного дна на 2 м заглиблені у материк (рис.5). Заповнення складалось з сильногумусованої землі з андезитовими плитами, буликниками, дрібними уламками від трьох кружальних горщиків (рис.5, 2-4).

Яма 2. В плані овальної форми, розміром 3 x 2,2 м і глибиною 0,3 м (рис.5). В заповненні сильногумусована земля з фрагментами від шести кружальних горщиків (рис.5, 5-10). Індивідуальні знахідки представлені прясельцем (рис.5, 11) і уламком залізного ножа (рис.5, 12).

Аналіз жител дозволяє стверджувати, що населення Малої Копані мешкало в напівземлянках зрубною та каркасно – стовповою конструкції, які за формою виділяються у дві групи: прямокутні й аморфні.

Перша, найчисленніша група, характеризується печами – кам'янками, як правило, розміщеними в кутах жител, друга – вогнищем. Залежність місця опалювальних споруд, які знаходяться біля стін житлових котлованів, від сторін світу відсутня. Плануванням жител, їх знаходженням в різних частинах городища зумовило розміщення входів напівземлянок з нижнього боку схилу в різних напрямках світу, а опалювальна споруда зазвичай була у протилежній до входу стінки.

На території Закарпаття напівземлянка квадратної в плані форми зі стовповою конструкцією стін і з кам'яною в куті відома лише з поселення Ужгород (Радванка), датується VIII – IX ст. (Берникович, 1957, с.443-444). Подібні напівземлянки широко відомі на території слов'янського світу VI – XIII ст. (Раппопорт, 1975; 1975а; Филичук, 1989, с.235-236; Skružný, 1963, s.263; Выжарова, 1986, с.265; Смиленко, Юренко, 1990, с.267). Зустрічаються вони і на давньоугорських пам'ятках X – XI ст. (Takács, 1996, old.197-217).

І.Фодор (1986, с.192) відзначив аналогічність давньоугорських і слов'янських опалювальних споруд. Він стверджує, що давні угорці перейняли традиції їх спорудження у східних і південних слов'ян, про що свідчать угорські слова *ketence* (= піч) східнослов'янського та *pest* (=піч) південнослов'янського походження. На думку дослідників, свідченням традиції минулого кочового або напівкочового способу життя є розміщення опалювальної споруди посередині житла (Ханку, 1975, с.95; Степи..., 1981, с.237). Знаходження вогнища і печей – кам'янок посередині жител II, V, VIII могло би бути вагомим свідченням в недалекому минулому кочового способу життя частини мешканців Малокопанського городища, які перейняли на своєму шляху в Верхнє Потисся у слов'ян принципи житлобудування, якщо б не наявність вогнища посередині слов'янських жител VIII – IX ст. Закарпаття (Котигорошко, 2003, с.106) і інших територій слов'янського світу (Смиленко, Юренко, 1990, с.271; Skružný, 1963, s.264).

Отже, аналіз жител і їх опалювальних споруд без врахування історичної ситуації і розгляду місцевих традицій житлобудівництва, конкретної інформації про етнос не дає. У цьому аспекті відзначимо, що конструкція і характер опалювальних споруд жител Малокопанського городища не були характерними для слов'янського населення краю VI – IX ст. На селищах Верхнього Потисся VIII – IX ст. роль опалювальних споруд виконували вогнища, рідше глинобитні печі (Котигорошко, 2003, с.106). П.А.Раппопорт зауважив, що на території слов'янського світу чітко простежується певна закономірність. Глиняні печі виконуються в масиві печей – кам'янок двома "язиками", один з яких займає Дніпровське

Лівобережжя, а другий проходить по кордону України і Польщі, захоплює Словаччину і спускається на південь до Румунії і Болгарії (Раппопорт, 1975, с.148). Отже, територія Закарпаття належала до зони, де житла правильної геометричної форми і печі – кам'янки не були розповсюджені у VIII-IX ст. П.А.Раппопорт (1975) стверджує, що зміни характеру житлобудівництва і опалювальних споруд на території слов'янського світу не пов'язані з переселеннями і, відповідно, іншоцплемінними імпульсами і пояснює їх закономірним розвитком у слов'ян методів житлобудівництва. Зауважимо, що ця галузь є однією з найбільш консервативних у відношенні традицій і суттєві зміни були неможливими без певних зовнішніх впливів. Малоімовірно представляється, щоб опалювальні споруди середньовічних жител Малокопанського городища в печі – кам'янки трансформувались з характерних для попереднього інтер'єру слов'янських жител вогнищ і глинобитних печей виключно із – за зміни географічних умов при переселенні в гори, а саме із – за наявності тут виходів андезиту, необхідного для спорудження кам'янок. Тому, найімовірніше, простежена на Малокопанському городищі зміна пильової схеми жител і типу опалювальної споруди пов'язана з приходом в регіон нового населення.

Нез'ясованим залишається функціональне призначення будівель і ям. На особливу увагу заслуговує стратиграфія знаходження ями 1 і житла VIII, яка свідчить про можливість існування на Малій Копані двох середньовічних горизонтів. Лише в такому випадку глибока яма могла опинитись прямо під житлом.

Інвентар жител та господарських об'єктів і горизонту поза їх межами склав значну колекцію знахідок, представлену керамікою, знаряддям праці, побутовими речами та прикрасами. Він є основою для аналізу матеріальної культури мешканців Малої Копані і встановлення хронології заселення пам'ятки в середньовіччі.

Найбільш масово виступає керамічний матеріал. Незважаючи на його значну кількість, за винятком ліпної жаровні і кружальної чаші, він представлений однією формою – горщиком. Посудини кружальні, сірого, рідше коричневого або вохристого кольорів. Сформовані з добре відмученого глиняного тіста зі значним вмістом піску, облачення наскрізне. Розміри горщиків: діаметр вінець 10 – 30 см, дець – 5 – 10,4 см, висота реконструйованих екземплярів – 16,5 – 21,5 см. Як правило, відомі в дуже фрагментарному вигляді, що, в більшості випадків, не дозволяє встановити повну форму посудин.

На основі верхніх, вінецьних частин, горшки поділяються на стрункі посудини з добре відігнутими віньцями і виділеними плечиками, які пригадують на верхню третину тулуба (рис.2, 1-2, 4; 4, 6-7; 6, 6, 14, 25, 38) і посудини без виділених плечиків з найбільшим розширенням в центральній частині тулуба (рис.3, 2; 4, 5; 5, 1, 9; 6, 17-19, 30).

Значна частина горщиків в верхній третині орнаментована хвилястими, горизонтальними, похилими різними лініями або їх комбінацією, а іноді – нанесеними гребінкою рядами коротких похилих ліній. Серед керамічної

колекції виділяються чотири горщики з клеймами на денцях. Одне клеймо не підлягає реконструкції (рис.7, 19), а інші представлені вписаним в коло хрестом (рис.2, 2; 3, 10; 7, 20). Однотиповість клейм, скоріше за все, є свідченням виготовлення посуду в одній майстерні. Нижньою хронологічною межею існування гончарних клейм на давньоруських пам'ятках вважається кінець IX ст. (Гупало, 1985, с.236), на території Чехії і Південно-Західної Словаччини вони відомі зі слов'яно-аварських поховань кінця VIII – початку IX ст. (Тобік, 1962, с.347-380), що свідчить про більш швидке застосування тут ручного гончарного кола. На території Закарпаття денця з аналогічними клеями знайдені на території Ужгородського замку (Бернякович, 1957, с.441), що може бути свідченням поступлення кераміки на пам'ятки з одного виробляючого центру і відповідно, синхронності їх існування.

Основою для класифікації малокопанської кераміки виступають вінця, які за профілюванням поділяються у дві групи. Група I представлена незначною кількістю фрагментів зі слабо профільованими вінцями (рис.6, 1-7, 11), які характерні для ліпного і кружального посуду слов'ян Закарпаття IX ст. (Котигорошко, 1977). Подібний посуд зустрічається і в більш пізній час, наприклад на угорському городищі Боршод X – XI ст. (Wolf, 1992, old.393-442) і у житлі I поселення Чома Беретівського району, яке датується XII ст. Це свідчить про збереження окремих форм кружальної кераміки, основою яких було традиційне слов'янське гончарство IX ст., щонайменше до XII ст. і, відповідно, неможливість використання керамічних комплексів в якості жорсткого хроноіндикатору.

До другої групи входить переважна більшість керамічного матеріалу городища. Вінця характеризуються різним профілюванням, а за формами виділяється низка варіантів.

Варіант I – вертикально зрізані прямі, трохи увігнуті або випуклі вінця (рис.2, 1, 4, 8; 3, 5; 5, 2; 6, 8-10, 12-19, 26, 30, 34-35).

Варіант II – зрізані назовні прямі і дещо увігнуті вінця (рис.2, 2; 3, 1-4, 6-7, 9, 12; 4, 5-7, 9; 5, 1, 5-6, 8-10; 6, 20-25, 27, 29, 31-33, 36-39; 7, 6, 9-17). Відзначимо, що окремі екземпляри другого варіанту мають незначну відігнутість і за своїми параметрами наближені до вінця варіанту I.

Варіант III – зрізані всередину прямі (рис.6, 28) або увігнуті вінця (рис.7, 1).

Варіант IV – вінця з краплеподібними потовщеннями на кінцях (рис.5, 7; 7, 3, 5, 7-8).

Варіант V – зрізані назовні вінця з двома жолобками (рис.7, 2, 4).

Найбільш представленими в колекції Малокопанського городища є вінця варіанту II, які характеризують не тільки середньовічний горизонт взагалі, але є домінуючими серед інвентаря жител, де вони зустрічаються разом з вінцями варіанту I. Добре відігнуті вінця другого варіанту і вінця варіанту IV - V в горизонті поза житлами стратиграфічно знаходяться вище за вінця першого варіанту, що є свідченням пізнішого використання цих горщиків на городищі.

Виходячи з аналогій, фрагменти другої групи першого – п'ятого варіантів датуються IX - XI ст. н.е. (Vizdal, 1986, s.237, obr.107, 123-124, 126-128; Borkovský, 1962, s.381-454). Для пам'яток Закарпаття характерне поступове зменшення кількості сформованої від руки кераміки відносно кружальної на протязі IX ст. і відзначається її зникнення наприкінці IX ст. (Котигорошко, 1977, с.81-102). У зв'язку з відсутністю сформованих від руки горщиків на Малокопанському городищі можна зробити висновок, що нижня хронологічна межа існування керамічних комплексів жител Малої Копані не опускається нижче початку X ст. Одноманітність керамічних матеріалів жител свідчить про синхронність закладення цих споруд.

Жаровня. Найімовірніше входила до комплексу житла VII, а після виходу з ладу потрапила в підсишку валу. Ліпна, вохристого кольору, виготовлена з глиняного тіста з домішками органіки, зокрема, союми. Висота бортика 14 см (рис.8, 2). Подібні посудини застосовувались для просушування зерна і ставились зверху печі (Pappoport, 1975, с.114, рис.1; Смиленко, Юренко, 1990, с.270; Erdélyi, Szimonova, 1985, s.397).

Чаша в вигляді перегорнутого догори основою усіченого конусу з отвором в шкелій частині. Використовувалась для виготовлення твороту. Поява подібних посудин датується IX – початком X ст., а час їх найбільш широкого розповсюдження визначається X – XII ст. (Федоров, 1960, с.209; табл.59, 4; 60, 2, 5).

Знаряддя праці представлені жорном – лежаком, трьома прясельцями і трьома ножами. Жорно виготовлене з пористої породи. Діаметр – 43,2 см, діаметр отвору – 3,6 см, висота – 9,6 см (рис.8, 3).

Всі прясельця біконічної форми. За технікою виготовлення виділені в два типи. Тип I – прясельце, виготовлене з добре відмученої глиняної маси на токарському верстаті, кольор сірий. Розміри: найбільший діаметр – 2,5 см, діаметр отвору – 0,9 см, висота – 1,3 см (рис.2, 6).

Тип II складають прясельця, сформовані від руки з добревідмученої глиняної маси, кольор сірий. Розміри: найбільший діаметр – 2,7 см; діаметр отвору – 0,9 см; висота – 1,9 см (рис.5, 11; 8, 1).

До універсальних знарядь праці відносяться ножі, відкуті з заліза. Стійка у них пряма, довжина ніжів 9,3 - 13,3 см (рис.8, 4-5). З заліза також виготовлені гачок, довжиною 7,7 см (рис.2, 5) і цвак, довжиною 4,5 см (рис.2, 7).

Категорію приналежностей одягу та прикрас складають залізна пряжка підовальної форми, довжиною 5,5 см, шириною 4,8 см (рис.8, 6), підвіска – лунниця і завушниця.

Підвіска – лунниця виготовлена з білого металу. Ширинна 3,2, висота 2,7 см (рис.8, 7). Орнамент штампований, у вигляді колоподібних випуклих крапок, в центральній нижній частині підвіски три крапки утворюють хрест. Подібні за формою підвіски – лунниці мають широкий хронологічний горизонт існування (VI – XII ст.), але штампована орнаментика і форма широкоротких лунниць характерна для X – початку XI ст. (Селова, 1981, с.24, рис.6). А.Кралоуанскі (1959, old.82) стверджує, що ці підвіски

використовували виключно народи, які займалися землеробством і вони були прикрасами жінок або дівчин. Дослідник також відзначав, що екземпляри X – XI ст. у Карпатському басейні були предметом торгівлі і не відносяться до культурної спадщини жодного народу (Kraľovánszky, 1959, old.82). Найближча за стилем виконання аналогія малокопанській підвісці походить зі слов'янського поховання IX ст. в Нітрі (Chropovský, 1978, obr.137).

Завушниця, виготовлена з білого металу, довжина 2,5 см. Кільце, виготовлене з бронзи, відламане (рис.3, 8). Відноситься до завушниць нітранського типу, розповсюджених в основному на території Східної Словаччини і Сербії, де датуються кінцем IX – X ст. н.е. (Čogović – Ljubinković, 1970, s.117).

Предмети озброєння представлені фрагментом залізного наконечника - зрізня, довжиною 8 см (рис.8, 8). В розрізі ромбічний, в плані трапецієподібний.

Серед інвентаря середньовічного горизонту Малокопанського городища відсутні жорсткі хроноіндикатори. Найбільш чіткі дані несуть прикраси, які дозволяють датувати середньовічне заселення городища X ст. н.е. Це співпадає з хронологією керамічних комплексів, які дозволяють встановити межю горизонту віднести до XI ст. н.е.

Речовий матеріал характеризує діяльність мешканців городища як землеробсько – скотарську. Про розвиток землеробства свідчать жаровня та жорно, скотарства - остеологічний матеріал і чаша для виготовлення творогу.

На завершення аналізу середньовічного горизонту Малокопанського городища зробимо певні висновки. Заселення Малої Копані цього часу припадає на X ст. і продовжується до XI ст. Реконструкція давньосхідних фортифікацій і знаходження пам'ятки на важкопрístupній горі свідчать про те, що захисна функція пункту була однією з основних при його використанні в середньовіччі. Городище, ймовірно, виконувало роль адміністративно – територіального центру, а його мешканці здійснювали контроль над головною водною артерією регіону, по якій давня здійснювалось транспортування солі.

Інвентар середньовічного горизонту Малої Копані не несе етнічного навантаження, але аналіз югел свідчить, що укріплений пункт організований осілим в регіоні новим населенням. Подібна незв'язність заселення простежується і на інших городищах Верхнього Потисся X ст. н.е. (Земплін, Сомотор, Стражна, Бодрог, Барца та інші) (Čarloví, 1983, s.405-406).

В історіографії існують дві думки щодо історичної ситуації в Закарпатті у X ст. н.е. До 90-х років XX ст. міцно побутувало твердження, що угорські племена не затрималися після проникнення наприкінці IX ст. на території Закарпаття, а пройшли далі на придунайські рівнини (Українские..., 1989, с.43; Гранчак, 1993, с.49 і інші). Відповідно, населення Закарпаття цього часу визначалось моноетнічним – слов'янським.

Більш обґрунтованими є сучасні схеми реконструкції історичного розвитку краю (Кобаль, 1996, с.33; Котигорошко, 2003, с.118-119), в яких відзначається осідання угорських племен відразу після їх проникнення в

регіон, про що свідчать матеріали некрополя X – початку XI ст. біля с.Чома Берегівського району, де на сьогоднішній день досліджено 79 давньоугорських поховань. Ця інформація співпадає зі свідченням Нестора. Під датою 6406 (898 рік) "Повесть временных лет" повідомила, що угорські племена, "устремишася через горы великая, яже прозвашася Угорьскии. И съдоша с словъны, покоринише я под ся, и оттоле прозвася Земля Угорьска" (ПВЛ, I, с.21).

Якщо з точки зору нових даних поглянути на історію Закарпаття X ст., то і інтерпретація археологічних матеріалів "давньоруського часу" не виглядає такою вже однозначною, особливо в питанні встановлення етнічної атрибуції мешканців поселень і городищ.

Історичні ситуації в регіоні кінця IX - початку X ст., а також відсутність конкретних даних про будь – які інші (не угорські) переселенські хвилі цього періоду не виключають можливості атрибуції середньовічного горизонту Малої Копані як угорського або слов'яно – угорського. Саме співіснування цих двох складників (аборигенного слов'янського і приїзду угорського населення) в подальшому склало соціально – економічну базу при формуванні Угорського королівства.

Prohnenko I.A. (Uzhhorod)

Medieval Horizon of Mala Kopania Fortified Settlement (Summary)

During the research of Mala Kopania fortified settlement, dated by the beginning of the 1 AD, the sufficient stratum connected to medieval horizon was discovered. It comprises 9 half dug - outs, 3 constructions and two holes.

An analysis of the materials, mainly represented by the pottery, makes possible to date discovered objects by X - XI century. Additional fortifications of western part of the wall also belong to that period.

Considering a lack of precise materials, a problem of ethnic identity of the medieval population of Mala Kopania is unsolved.

Література

Выжарова Ж. Средневековые жилища на территории Болгарии (по археологическим данным) // СА. – 1986. – XXXIV – 2. – С.261-278.

Гранчак І.М. Становлення і розвиток феодалних відносин у Закарпатті (IX – XV ст.) // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород, 1993. – Т.І. – С.46-81.

Гупало В.Д. Гонимые кельми Прикарпатья и Западной Вольны (опыт систематизации) // СА. – 1985. – 4. – С.236-242.

Кобаль Й.В. Закарпаття та угорці – завойовники Батьківщини // Екзиль. – Ужгород, 1996. – 1. – С.32-33.

Котигорошко В.Г. Новые данные к изучению древней истории славян Закарпаття // СА. – 1977. – 1. – С.81-102.

Котигорошко В.Г. Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье // SA. – 1989. – XXXVII – 1. – С.21-67.

Котигорошко В.Г. Верхне Потисья в контексті стародавньої історії Карпато – Дунайського ареалу. – Ужгород, 2003. – 128 с.

Нечаева Л.Г. О жилище кочевников юга Восточной Европы в железном веке (I тыс. до н.э. – первая половина II тыс. н.э.) // Древнее жилище народов Восточной Европы. – М., 1975. – С.7-49.

Пеняк С.І. Рання слов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XIII ст. – К., 1980.

Повесть временных лет. – М. – Л., 1950. – Т.І.

Раппопорт П.А. Древнерусское жилище // Древнее жилище народов Восточной Европы. – М., 1975. – С.104-155.

Раппопорт П.А. Древнерусское жилище // САИ. – 1975а. – Вып.Е1-32. – 179 с.

Седова М.В. Ювелирные изделия Древнего Новгорода (X – XV вв.). – М., 1981. – 195 с.

Смиленко А.Т., Юренко С.П. Восточные славяне в VIII – IX вв. Типы жилищ и хозяйственных построек // Славяне Юго – Восточной Европы в предгосударственный период. – К., 1990. – С.266-274.

Стени Евразии в эпоху средневековья / ред. С.А.Плетнива. – М., 1981. – 302 с.

Ткаченко В. Пізній палеоліт Закарпаття (пам'ятки оріньякської традиції). – К., 2003. – 199 с.

Украинские Карпаты. История / ред. Коваленко В.А. – К., 1989. – 263 с.

Фёдоров Г.Б. Население Прутско – Днестровского междуречья в I тысячелетия н.э. – М., 1960. – 380 с.

Филищук М.А. Східнослов'янське житло IX – X ст. Українського Прикарпаття // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР. Одеса. Жовтень. 1989. Тези доповідей. – К., 1989. – С.235-236.

Фодор И. Восточные параллели печей вне жилищ на древненеолитских поселениях // ААН. – 1986. – 1-2. – С.185-193.

Ханку И.Г. Жилища на территории Молдавии в X – XVII вв. // Древнее жилище народов Восточной Европы. – М., 1975. – С.88-103.

Borkovský I. Opyš Pražského hradu // PA. – 1962. – 2. – S.381-454.

Čaplovič D. Stredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na Východnom Slovensku // SA. – 1983. – XXXI – 2. – S.357-413.

Chropovský B. Nitra // Významné slovanské náleziská na Slovensku. – Bratislava, 1978. – S.133-142.

Čorović – Ljubinković M. Der Zusammenhang des Schmuckes des Nitra – Gebietes und Nordserbiens im IX. Jahrhundert // SA. – 1970. – XVIII – 1. – S.113-117.

Kralovánszky A. Adatok a kárpát – medencei X – XI. Századi félhold alakú csüngők kérdéséhez // AE. – 1959. – 1. – Old.76-82.

Mihálik J. Őskori emlékek Ugocsavármegyében // AE. – 1893. – 2. – Old.410-418.

Škruzný L. Příspěvek k třídění a chronologii slovanských otopných zařízení na území ČSSR // PA. – 1963. – LIV. – S.234-265.

Slivka M., Vallašek A. Hradý a hrádky na Východnom Slovensku. – Košice, 1991. – 271 s.

Takács M. Honfoglalás és korai árpád – kori telepfeltárások az M1 autópályá Nyugat – Magyar országai szahaszán // A Magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. – Miskolc, 1996. – Old.197-217.

Točík A. Kerámika so značkami na dne zo slovansko – avarských pohrebísk na Juhozápadnom Slovensku // PA. – 1962. – 2. – S.347-380.

Erdélyi I., Szimonova E. Grabung in der gemarkung von Vásárosnamény // SA. – 1985. – XXXIII – 2. – S.379-397.

Wolf M. Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987 – 1990) // JAMÉ. – 1992. – XXX-XXXII. – Old.393-443.

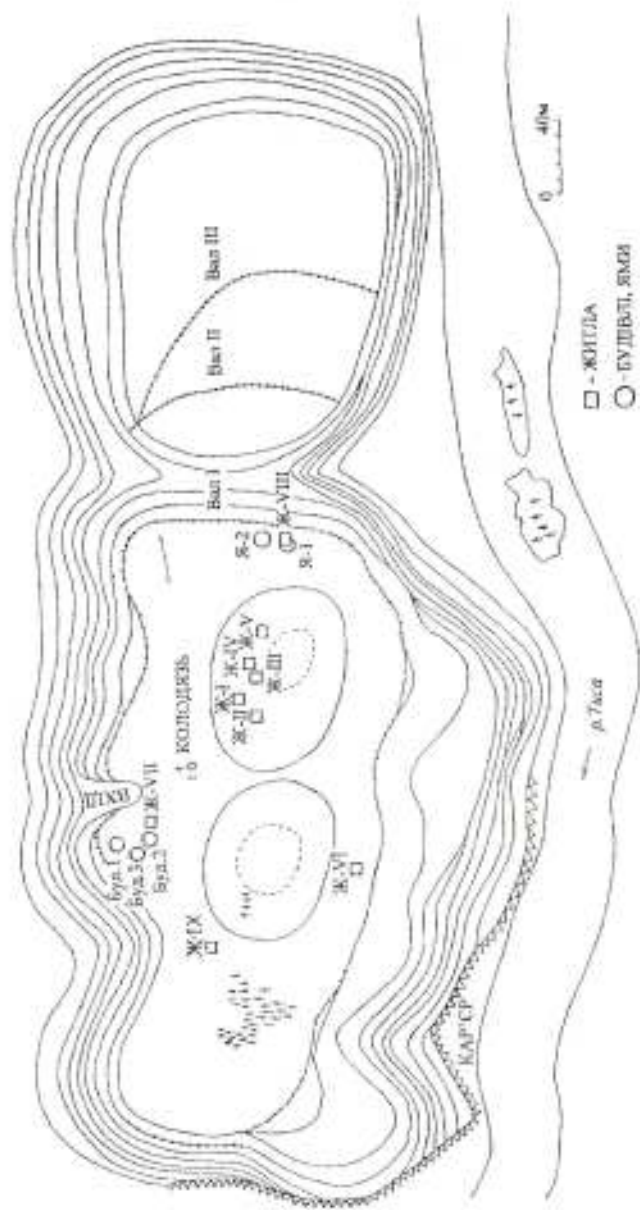

Рис.1. Мала Копаня. План розміщення об'єктів середньовічного горизонту на городищі.

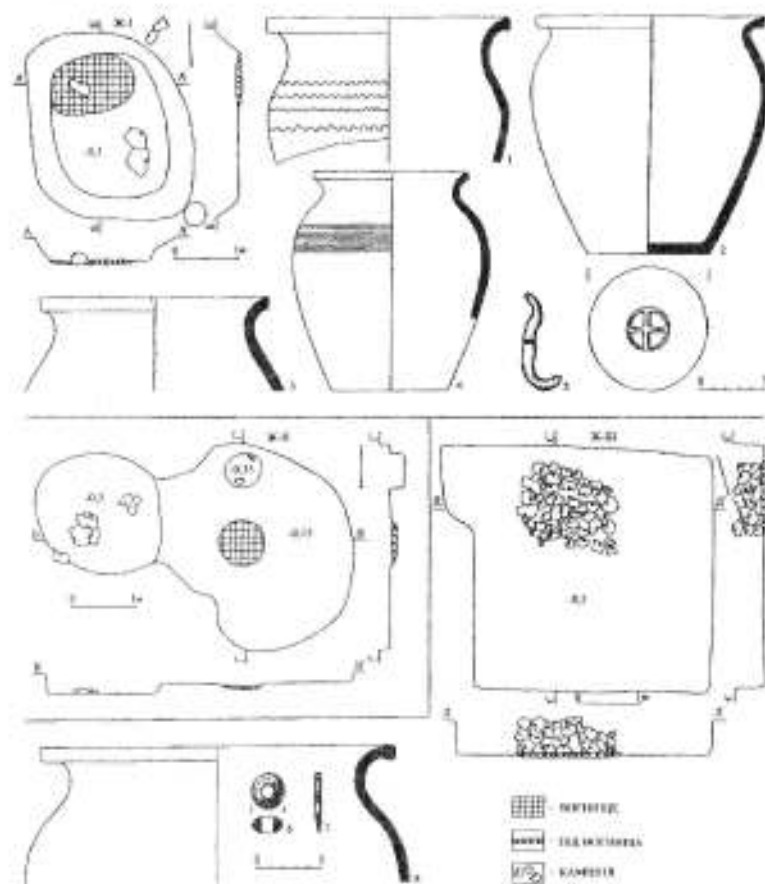

Рис.2. Мала Копаня. Плани, розрізи та інвентар жител I - III.

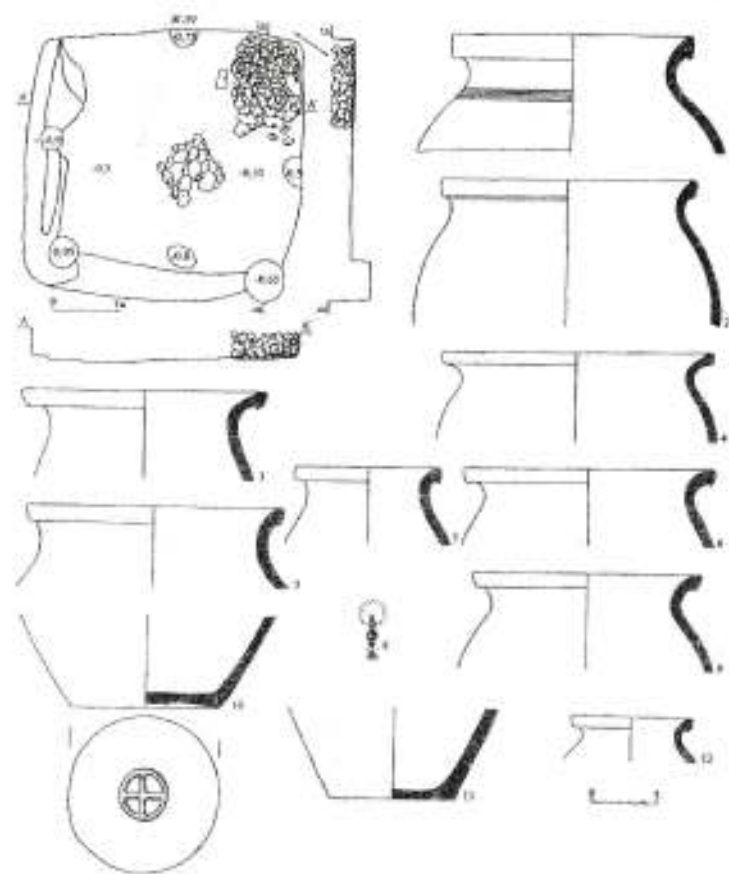
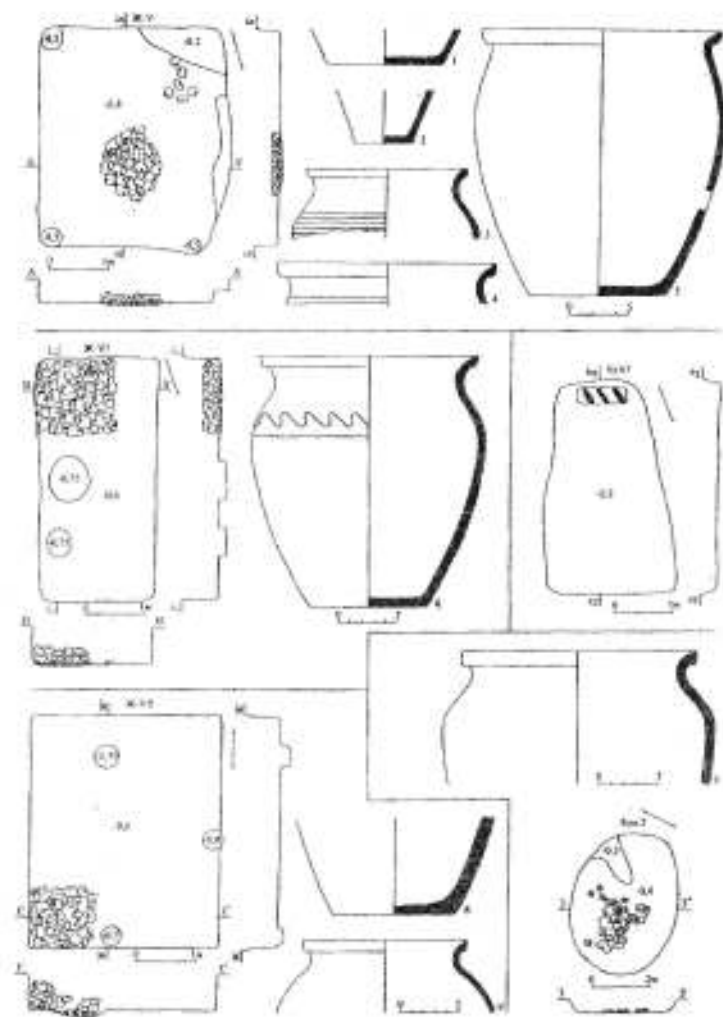

Рис.3. Мала Копаня. План, розрізи та інвентар жюгел IV.

с.4. Мала Копаня. Плани, розрізи, інвентар жюгел V-VII і будівель 1-2.

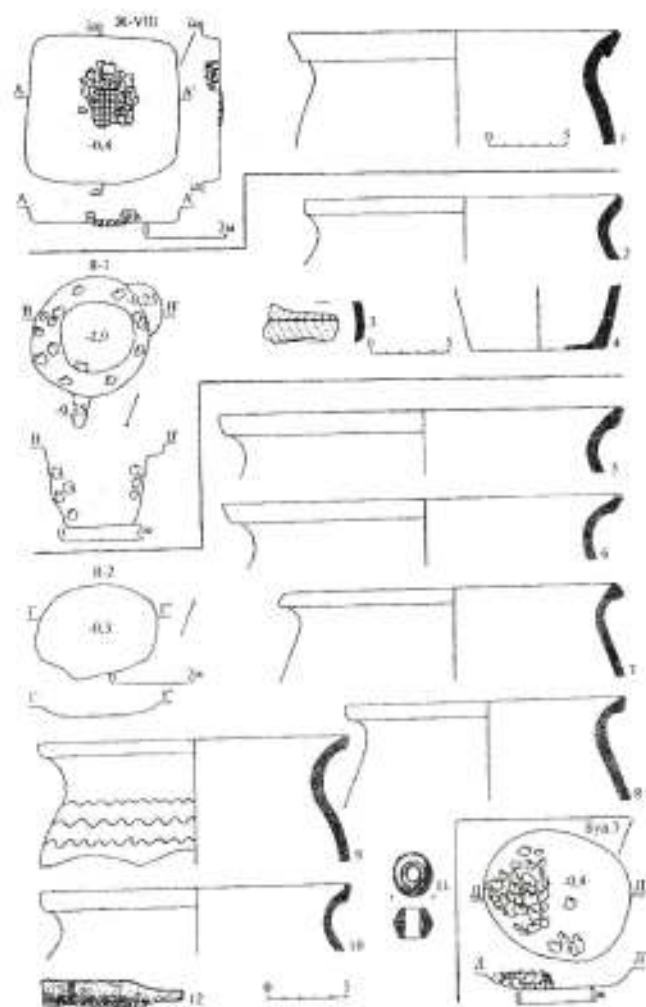

Рис.5. Мала Конаня. Плани, розрізи та інвентар житла VIII, ям 1-2, будівлі 3.

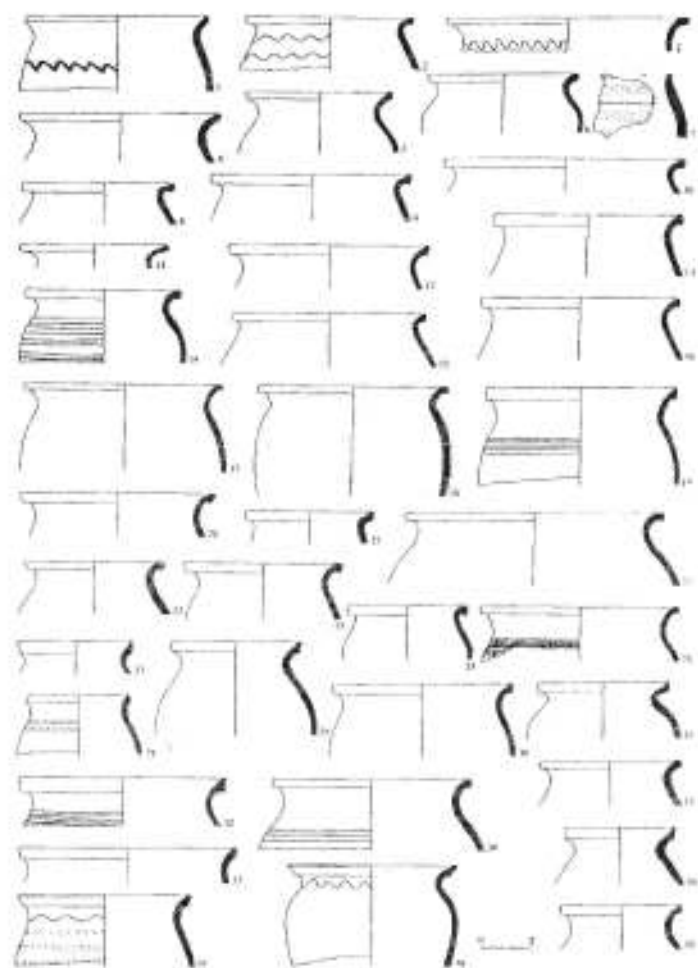

Рис.6. Мала Конаня. Кераміка середньовічного горизонту.

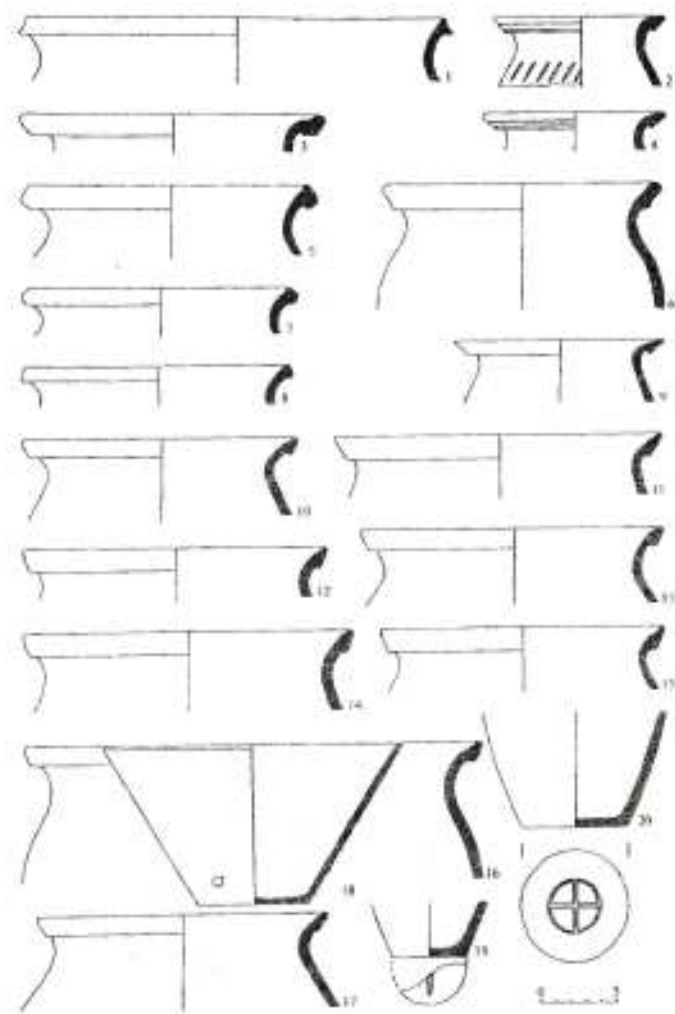

Рис.7. Мала Копаня. Кераміка середньовічного горизонту.

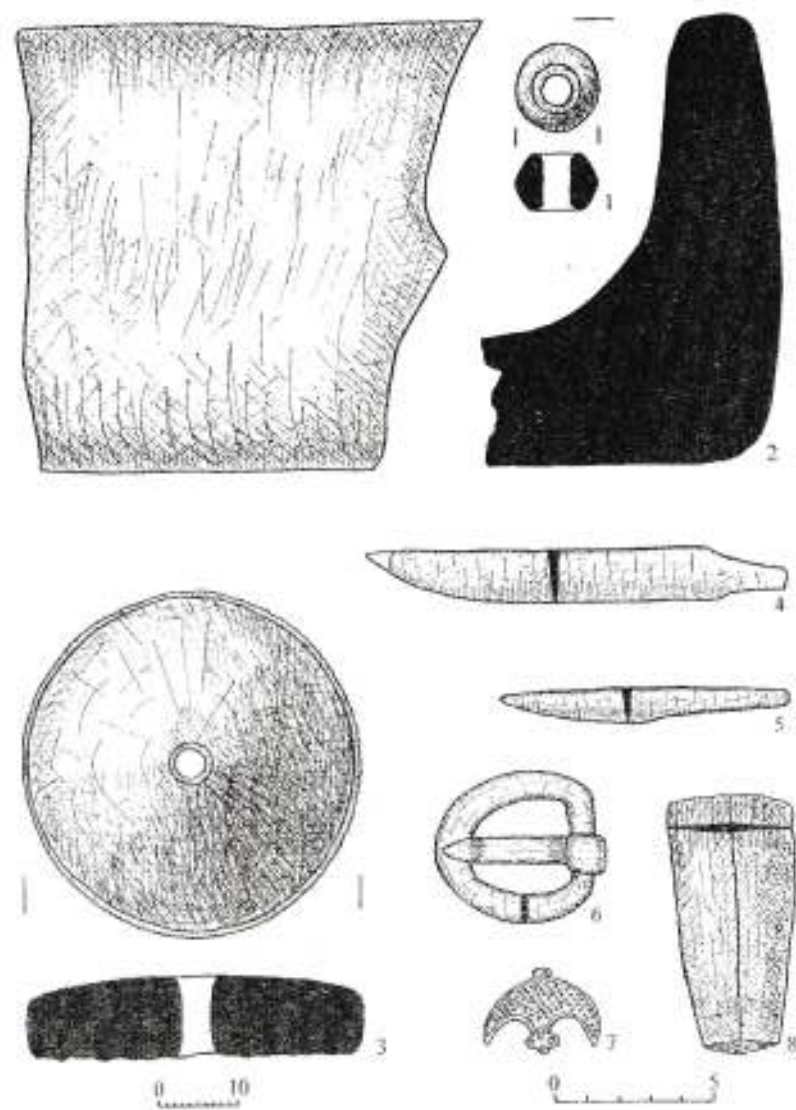

Рис.8. Мала Копаня. Інвентар середньовічного горизонту.

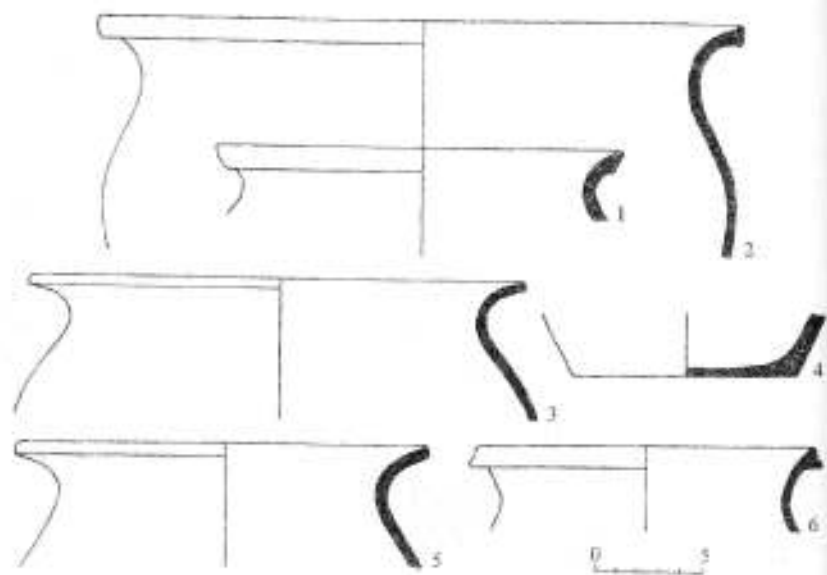
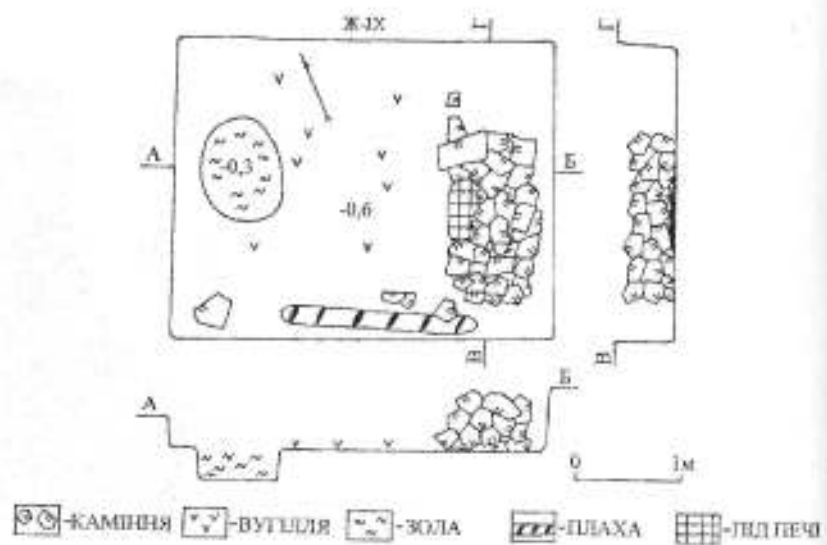

Рис.9.
Мала Копаня. План, розрізи та інвентар житла IX.

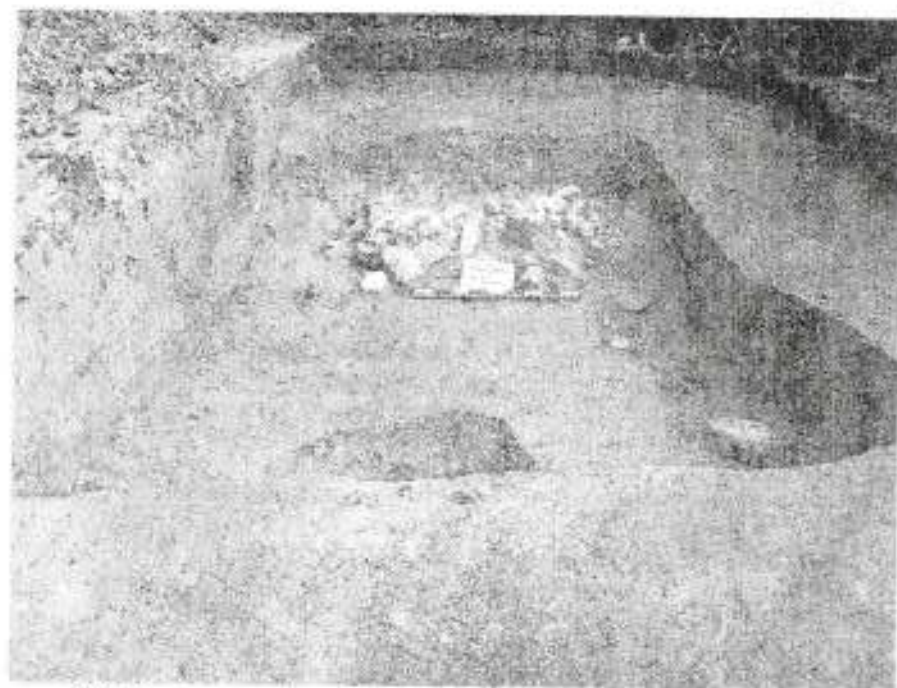

Рис.10

Мала Копаня. Житло IX.